

*Peter Harder**

Hvad skal der egentlig stå i en grammatik i dag? En note om deskriptiv og teoretisk lingvistik

0. Indledning

Fra Priscian skrev sin store latinske grammatik omkring år 500 og indtil midten af dette århundrede lå det stort set fast hvordan en grammatik skulle se ud. Et sprog kunne beskrives som bestående af ord inddelt i klasser (substantiver, pronominer, verber, adjektiver og adverbier m.v.), af bøjningsmønstre plus (i beskedent omfang) af syntaktiske konstruktioner (herunder ordstillingsregler). Det vigtigste var bøjningsmønstrene, og hvis ikke der var ret meget bøjning på et sprog, var det ensbetydende med at sproget ikke havde ret megen grammatik.

Det er dette billede der stadig er det fremherskende udenfor specialisterne kreds. En del yngre mennesker kender det ikke længere, men de der ikke gør det, kender typisk ikke noget til grammatik overhovedet. Det kan derfor være umagen værd for en specialist at overveje, hvordan billedet egentlig tegner sig i dag, hvis man ser på hvordan vores forestillinger om grammatik har ændret sig i de sidste årtier.

1. De teoretiske fremskridt

Fra et sprogteoretisk synspunkt er der sket en ret overvældende mængde ting i de sidste halvtreds år. Man har flyttet selve grundsynspunktet på grammatiske lovmæssigheder, endda indtil flere gange. I en lynsnar opsummering: vi ser ikke længere på ordet som enhed, men ser på sproglige sammenhænge (efter den strukturalistiske revolution), på syntaktiske konstruktionsprincipper (efter den generative revolution), på kontekstafhængige markører (efter den pragmatiske revolution) på sætningers logiske form (efter den formallogiske revolution). Alle disse

* *Peter Harder*
Engelsk Institut
Københavns Universitet
Njalsgade 80
DK-2300 København S

nye momenter kan med god grund opfattes som noget der er helt centralt i menneskesprogs måde at organisere sig på. Der kan ikke være nogen tvivl om at vores viden om sprogs egenskaber set fra forskellige synspunkter nærmest er eksploderet.

Disse teoretiske landvindinger er i midlertid langt fra at være direkte og uproblematisk omsættelige i forbedringer i den deskriptive grammatik. Allerede i 1969 konstaterede Charles Fillmore at den udvidelse af mængden af grammatiske perspektiver som nutidens teori havde tilført beskrivelsen af en ganske almindelig sætning, reelt betød at man totalt havde afskåret sig fra den traditionelt tætte forbindelse mellem praktisk sprogbeskrivelse og sprogvidenskabelig teoridannelse: *the ordinary working grammarian*, som Fillmore kaldte ham, havde ingen gavn af eller interesse for den vældige mængde af teoretisk motiverede principper og udvalgte, særligt tilskårne data som blev kastet på markedet. De nye indfaldsvinkler til sprogbeskrivelsen fokuserede typisk på ret begrænsede udsnit af sproget og lod resten ligge; set fra et deskriptivt synspunkt havde resultaterne derfor kun karakter af fragmenter. Ville grammatikeren kaste sig ud i et deskriptivt projekt ud fra en af de nye tilgange, startede han derfor på en ottesporet motorvej med alle tekniske faciliteter — som imidlertid, to kilometer længere henne, endte blindt ude i junglen.

Som om det ikke kunne være nok, skete der siden en babylonisering af sprogvidenskaben, så en stadig voksende mængde af skoledannelser vendte sig indad og forsøgte at løse problemerne hver for sig uden at have tid (eller lyst) til at høre på hinanden. Selv om man har den bedste vilje af verden, er det ikke længere muligt for nogen at holde sig bredt orienteret og vælge det bedste. Forsøger man på gammeldags eklektisk vis at holde sig svævende over vandene, ender man med at være bagud uanset hvilket synspunkt man vurderer det ud fra.

På grund af den dobbelte uoverskuelighed, som skabes af mængden af iagttagelser og mængden af forklaringsmodeller i fællesskab, er valget af hvordan man skriver en grammatik, fra at have været en selvfølgelighed blevet en besværlig prioriteringsopgave. Hvis bare man ikke skulle beskrive et helt sprogs grammatik, ville det være nemt; hver skoledannelse har som nævnt sine yndlingsproblemer, som den anskuer hele feltet ud fra, som man ser det med kasusgrammatikker, frasestrukturgrammatikker osv., og sådanne fokusområder kunne man så vælge ud fra almindelige markedsvilkår: hvem har det bedste tilbud? Men

hvis man fra at tænke i problemområder går over til at tænke på helheden, står den enkelte grammatiker alene med problemet.

2. Den lange, deskriptive march

Det er derfor ikke så mærkeligt at den traditionelle grammatik på det deskriptive plan har vist sig mere sejlivet end man rent teoretisk skulle tro. Den tilbyder en måde at koge forholdene på et sprog ned til et overskueligt format, der tilmed er almindeligt kendt og accepteret og ovenikøbet giver direkte muligheder for at sammenligne på tværs af sprogene. Ganske vist er beskrivelsesapparatet skåret over en læst i form af latin, som andre sprog derfor implicit sammenlignes med. Men man havde jo den mulighed at lade den klassiske grammatik bestemme formatet uden nødvendigvis at overtage enkelthederne. Mange af fremskridtene i grammatikkerne fra forrige århundrede til nu består i at man stykkevis og delt har erstattet beskrivelser baseret på de latinske kategorier med beskrivelser baseret på de distinktioner, der spillede en rolle i det enkelte sprog. Samtidig har man efterhånden udfyldt de huller der opstod fordi den latinske grammatik ikke reserverede plads til kategorier som progressiv i engelsk osv.

Her har den strukturalistiske revolution, den første af dette århundredes teoretiske omkalfatringer, haft en praktisk dimension; selv om der ikke er mange grammatikker, der i et og alt er funderet i (europæisk) strukturalisme, er der gradvis udført en række strukturelt motiverede reparations- og vedligeholdelsesarbejder på traditionelt funderede grammatikker. Når man ser på tempuskategorien i engelsk, kan man se hvordan den fra at fremstå som en kalke af det latinske system efterhånden beskrives som et system med to primære tempora (præsens og præteritum) suppleret af perfektumsformer (som foruden de infinite former giver præsens perfektum og præteritum perfektum) plus et sæt af idiomatiske fremtidsmarkeringer (primært ved modalverbet *will*) - et skift som klart afspejler at det er det enkelte sprogs former og paradigmatiske kontraster, der gradvis afløser den dels notionelle, dels latinorienterede fremstillingsform fra den traditionelle grammatik.

Den samme organiske og gradvise forvandlingsproces har kendetegnet de generative synspunkters indtrængen i den deskriptive grammatik (i det beskedne omfang der har været tale om indtrængen). Fordi generativ grammatik, i overensstemmelse med amerikansk tradition,

har været så udpræget fjendtlig overfor de traditionelle indholdsorienterede kategorier, har den været sværere at integrere i en brugervenlig fremstillingsform. Selv forfattere der i princippet tilslutter sig et formalistisk program har følt det nødvendigt i praksis at bevare den rettedhed mod semantiske kategorier som bl.a. den europæiske interesse for paradigmatiske modsætninger har garanteret (jf. fx Allen 1966).

Af denne årsag er det mest slående deskriptive nedslag af den generative revolution at man i en række grammatikker har ændret på den traditionelle rækkefølge af gennemgangen. I stedet for den traditionelle opdeling i kapitler baseret på ordklasser har grammatikerne i stigende grad valgt at starte med sætningens opbygning og placere ordklasserne som noget der dukker op efterhånden som man skal udfylde de pladser i sætningsstrukturen, hvor ordklasserne typisk hører hjemme. Dette har så i næste omgang betydet at visse størrelser, f.eks. determinativer og hjælpeverber, har fået en større opmærksomhed. Hvor disse var marginale eller ikke-eksisterende i en synsvinkel hvor indholdsordenes formvariation var det væsentlige, bliver de centrale i en betragtning der tager sætningen ovenfra og nedefter og leder efter de karakteristiske syntaktiske kombinationsmønstre: I den gamle ordklasse- og bøjningsgrammatik var hjælpeverber nogle lidt proletariske nødløsninger, som dukkede op hvor man ikke havde en "rigtig" bøjningsform; i det syntaktiske perspektiv blev de pludselig interessante som størrelser hvis placering i sætningshierarkiet og i forhold til hovedverbet var afgørende for hele den beskrivelsesmodel man valgte.

Men selve de sofistikerede, for ikke at sige sofistiske spørgsmål som generative grammatikere har brugt de fleste af deres kræfter på, især opgavefordelingen mellem grammatikkens forskellige komponenter og betydningen af principper baseret på forskellige hierarkiske konfigurationer, har ikke haft noget synderligt nedslag i den deskriptive praksis; de syntaktiske strukturer som genfindes i grammatikkerne, minder mere om det jespersenske som Chomsky oprindeligt tog udgangspunkt i, end om de raffinerede senere udviklinger.

Den voldsomt øgede interesse for pragmatiske og sprogbrugsorienterede synspunkter har det ene til fælles med de strukturelle og generative gennembrud, at den ikke tilbyder en egnet overordnet beskrivelsesramme. Nærmest pr. definition er en understregning af kontekstens betydning ensbetydende med at det ikke er de sproglige elementer i sig

selv, der er den primære genstand for interessen. Der har været prisværdige forsøg på at give fremstillinger hvor udgangspunktet var pragmatisk snarere end sprogligt, f.eks. *A communicative grammar of English*, og i den sprogpedagogiske tradition var det en overgang en meget central bestræbelse at omstøbe præsentationen af sprogstoffet så det afspejlede hvad der hed en *notional-functional syllabus*. Deres fortjeneste var at overskride den rene strukturbetragtning og indsætte de grammatiske konstruktioner i sammenhænge hvor de kunne gøre nytte for sprogbrugeren. På punkter hvor traditionelle grammatiske kerneområder har klare funktionelle korrelater — f.eks. modalverbernes rolle med hensyn til at signalisere interaktive hensigter og roller — har den deskriptive grammatiske tradition fået et vigtigt tilskud her.

Denne udvikling var imidlertid præget af at sagen selv satte naturlige grænser for succesens omfang, set fra et rent grammatisk synspunkt. Et sprog, herunder dets grammatik, er noget andet end den sproglige praksis, der udfolder sig ved hjælp af sproget — også selvom man opfatter sproget som i et og alt bestemt af at være et redskab for denne sproglige praksis. Det geniale ved menneskesproget, i modsætning til (kendte) dyresprog, er netop at det har nogle opbygningsprincipper der befrier det fra direkte bundethed til bestemte situationstyper. Hvis man kunne beskrive et sprog restløst ud fra situationstyper, ville der ikke være forskel på en grammatik og en parlør. Dette betyder naturligvis ikke at det er forkert at bygge sprogtilenelsesforløb op omkring situationstyper; men diskussionen har vist, at man ikke kan kante sig helt uden om grammatikken ad denne vej.

Alle disse landvindingers vej ind i den deskriptive tradition er altså sket pr. gradvis (ned)sivning, ikke ved at et nyt grundlag har gjort det gamle rangen stridig. Men det er vel også en styrke i noget der skal tjene et praktisk oplysende formål, at man tager udgangspunkt i den foreliggende, accepterede begrebsverden og prøver at skubbe lidt til den.

3. Grammatikaliseringsteori, typologi og funktionel grammatik

Jeg vil slutte med en forsigtig snak om hvad der for mig at se kunne tænkes at blive et nyt egnet grundlag for deskriptiv grammatik. En funktionel betragtning kan måske (engang i fremtiden; projektet er ikke

kommet så langt) alligevel gøre det muligt at give sprogbeskrivelser som både er grammatiske og mere anvendelsesorienterede.

Det perspektiv, jeg her tænker på, er den forskning der ser på sprogfunktion og kodning som et samlet forskningsfelt. Den findes i flere varianter. Hvis man ser på de amerikanske grammatikere, som opfatter sig selv som funktionalister, med Givón som en central repræsentant, er deres stærke side typisk interessen for hvad der med et lidt misvisende udtryk kaldes typologisk sprogforskning. Oprindeligt betød sprogtypologi noget med isolerende, agglutinerende, flekterende og polysyntetiske sprog, og man havde en forestilling om at disse forskelle var noget meget dybtgående (en af de klassiske anekdoter går ud på at det blev set som en frygtelig mesalliance hvis en person med et fornemt flekterende sprog giftede sig med en der talte et primitivt agglutinerende...). I takt med den moderne interesse for sproglige universalier er den såkaldte typologiske forskning i stigende gået over til at udforske enkelttræk ved sprogene i et geografisk perspektiv; det såkaldte *Eurotype*-projekt finansieret af *European Science Foundation* har således forsøgt at beskrive hvordan enkelte grammatiske kategorier som progressiv eller konstruktioner som den "possessive dativ", jf. König—Haspelmath (undervejs), som i *han ramte mig på hånden*, osv. fordeler sig på de europæiske sprog. Typologi bliver derfor i denne udgave snarere en ny form for kontrastiv lingvistik, hvor man i stedet for at sammenligne sprogene parvis koncentrerer sig om at opstille nogle sammenligningsparametre som gør det muligt at se sproglige forskelle og ligheder i fugleperspektiv. Resultaterne af projektet er i disse år under udgivelse.

Indenfor den tværsproglige forskning på funktionelt grundlag har en særlig strømning der kaldes grammatikaliseringsteorien (jf. Bybee—Dahl 1989, Bybee—Perkins—Pagliuca 1994) taget nogle vigtige skridt i retning af at skabe et universelt sæt af centrale grammatiske størrelser. Navnlig har et velafgrænset inventar af verbale størrelser udkrystalliseret sig: datid, imperfektiv, progressiv, osv, hvor ret få genkendelige typer tegner sig for en meget stor del af sprogenes grammatiske morfemer. Et væsentligt træk ved teoriens bidrag er vægten på de diakrone processer hvorved grammatiske elementer opstår. Til alle disse størrelser svarer nogle bestemte forandringsprocesser, hvorved leksikalske størrelser med en bestemt (leksikalsk) betydning bliver til grammatiske størrelser. Her opstår der altså grammatik, hvor der før var leksis. Et

vigtigt punkt er derfor også at understrege det leksikalskes afgørende rolle: grammatik kommer ikke af intet og hviler ikke luftigt i sig selv.

Det der gør et funktionalistisk udgangspunkt velegnet for denne indfaldsvinkel er at (jeg bekender mig herved som funktionalist!) menneskelige sprog ligner hinanden fordi de tjener de samme grundlæggende formål for talerne på tværs af sproglige og kulturelle skel. Fordi sprogene er forbundet med det sociale og kulturelle liv, de formidler, er der naturligvis vigtige forskelle i hvad ytringer kan udrette for den enkelte; men netop fordi menneskesprog har en grammatik der frigør dem for direkte bundethed til konkrete situationer, ligger der i denne grammatik en række mere abstrakte kategorier som går på tværs af konkrete forskelligheder. Den organiserende, modificerende, differentierende funktion som grammatikken har, er ikke nær så forskellig som de indhold, grammatikken organiserer. Alle talere har brug for at udpege genstande at tale om, tilskrive dem egenskaber, omtale dem som dele af handlingsforløb, placere dem i tid, rum og samtaleperspektiv, osv. Hvordan og hvor specifikt man koder på de enkelte funktionelle områder er forskelligt fra sprog til sprog; men det er muligt at opstille en tværsproglig "substans" af funktioner, som det er nærliggende at kode i sprogene (i et eller andet omfang). I det omfang forskning af denne karakter efterhånden systematisk afdækker den genkommende funktionelle træk som menneskesprog med forkærlighed koder, vil vi efterhånden få en præcis viden om hvad vi skal kikke efter, når vi skriver grammatikker, som på en gang afspejler en bevidsthed om kodning (det er kun de typisk kodede størrelser, denne tilgang interesserer sig for), og om funktion (det er størrelsernes funktion, som er kriteriet for hvilken kategori de henregnes til).

Denne forskning vil således efterhånden kunne løse en del af det problem for den deskriptive grammatik, som opstod da den latinske grammatik mistede sin autoritet som alle grammatikkens moder. De centrale områder, som alle sprog tenderer mod at kode, og det afgrænsede inventar af størrelser der lægger sig på bestemte nøglesteder indenfor dette område, udgør et udgangspunkt for valget af deskriptiv strategi, som ideelt set vil kunne genskabe en sammenlignelighed på et grundlag der ikke fra starten er trukket skævt i retning af et bestemt sprog.

4. Funktion og struktur

Men der er stadig noget der mangler. Det problematiske ligger i spørgsmålet om det enkelte sprogs struktur. Grammatikaliseringsteoriens påpegning af det diakrone kontinuum fra en klart leksikalsk størrelse til en klart grammatisk størrelse gør det muligt at sammenligne mere nuanceret end man kunne dengang man kun havde to muligheder: enten har mit sprog en fremtidsform, eller også har det ikke en. Med grammatikaliseringsteorien i hånden kan man sige noget om de to fremtidens position i det grammatisk-leksikalske kontinuum. Men når man skriver en grammatik, har man brug for mere end et inventar af enkeltstående størrelser. Og de grammatiske størrelser der ikke nedstammer i lige linie fra leksikalske, har teorien også meget lidt at sige om, herunder ordstillingsforhold (jf. Heltoft 1996). Vi savner stadig en teori på funktionelt grundlag der giver et samlet billede af hvad de grammatiske egenskaber ved et sprog er. Dette skyldes bl.a. at nogle funktionalister hellere vil understrege at grammatikken er en organisk del af den sproglige totalitet end gøre sig umage for at stille den på en særlig piedestal. Men uanset hvor kontinuerlig en overgang der er mellem de grammatiske og de ikke-grammatiske dele af sprogbeskrivelsen er, har vi stadig behov for at angive de steder hvor overgangen finder sted. Valget mellem hvad man skal tage med kan så få karakter af et valg imellem hvor detaljeret man skal være og hvor langt ud i det hovedsageligt ikke-grammatiske område man skal gå for at få selv ret svage spor af grammatiske lovmæssigheder med.

For at løse dette problem må man gå tilbage og se på den strukturelle tradition og se hvad den kan bruges til, når den sættes til at operere på funktionelle præmisser. Den omstændighed at den funktionelle substans er tværproglig, og at der generelt er en tendens til at de samme kodede størrelser går igen, betyder jo ikke at grammatikken er ens i alle sprog. I beskrivelsen af det enkelte sprog må man derfor sørge for at finde både konstansen og variabiliteten. Imidlertid ligger der den risiko i den indfaldsvinkel, hvor man leder efter funktionelle fællestræk og bruger dem som udgangspunkt for beskrivelsen, at sprogene kommer til at se lidt mere ens ud end de i virkeligheden er - fordi de fælles funktionelle muligheder er mere centrale for betragtningen end de forskelle der måtte være i den måde de indgår i den sproglige sammenhæng på.

I det funktionelle vokabularium, omfattende betegnelser for semantiske områder som "topikalitet" og "modalitet", konstruktionstyper som

“passiv” og ordstillingsregler som SVO (subjekt-verbal-objekt), underforstås det typisk at den eksisterende sprogteori er præcis nok til at vi kan genfinde disse ting på tværs af sprogene, om nødvendigt ved at arrangere dem som mere eller mindre præcise tilnærmelser til en fælles prototype. Det kan man imidlertid ikke uden videre gå ud fra — og derfor kan man stadig ikke sætte sig ned med disse beskrivelser i hånden og skrive en grammatik.

Specielt blandt de danske funktionelt orienterede grammatikere har der været en interesse for at se hvordan den strukturalistiske tradition med dens interesse for det enkelte sprogs organisering af indholds- og udtrykssiden kunne forenes med en funktionelt funderet sprogteori (jf. Engberg-Pedersen et al. 1996). I denne sammenhæng vil målet være at finde ud af præcis hvordan det enkelte sprog er organiseret med hensyn til de enkelte deles bidrag til at sproget kan formidle de funktioner, som udgør dets *raison d'être*. Her ses derfor ingen modsætning mellem sprogspecifik kodning og universelle funktionsområder. Når man beskriver bestemthed i dansk, er det således nyttigt at kunne tage udgangspunkt i et sæt af egenskaber, som på tværs af sprogene er knyttet til bestemte determinativer og pronominer - men samtidig vil den danske grammatik ikke løse sin opgave, hvis ikke den præciserer hvor netop de danske strukturelle skel går: bl.a. at visse generiske udtryksmåder falder ned på den bestemte side af skellet, hvor de f.eks. på engelsk falder på den ubestemte side: *kommunismen er død/communism is dead*. Vi skal altså have både de tværsprogligt genkommende mønstre, de enkelte sprogs særlige mønstre, samt en teori om hvad den grammatiske del af sproget egentlig er, hvis vi skal kunne skrive den helt rigtige grammatik. Der er derfor stadig meget der er henvist til den enkelte forfatters prioritering af teoretiske og praktiske problemstillinger.

5. Afsluttende betragtninger

Teoriens rolle har været lidt blandet i denne korte oversigt; både som hindring og som inspiration. Men det ligger i sagens natur at de to sider af sprogvidenskaben ikke kan undvære hinanden. Som udenforstående omend nærtstående iagttagere har jeg kunnet glæde mig over det arbejde der er sat i gang af forskningsrådenes initiativ for at få skrevet en ny generation af fremmedsprogsgrammatikker; det har været et vigtigt

skub til den danske diskussion omkring disse problemer, og arbejdsprocessens inspirerende karakter giver al grund til at glæde sig til at se resultaterne: en behagelig kontekst for en refleksion over sammenhængen mellem sprogteori og grammatikskrivning.

Litteratur

- Allen, Robert Livingston (1966): *The verb-system of present-day American English*. The Hague/Paris: Mouton & Co.
- Bybee, Joan, Östen Dahl (1989): The creation of tense and aspect systems in the languages of the world. In: *Studies in Language* 13, 1: 51–103.
- Bybee, Joan, Revere Perkins, William Pagliuca (1994): *The evolution of grammar. Tense, aspect, and modality in the languages of the world*. Chicago: University of Chicago Press.
- Engberg-Pedersen, Elisabeth, Michael Fortescue, Peter Harder, Lars Heltoft, Lisbeth Falster Jakobsen (eds.) (1996): *Content, Expression and Structure: Studies in Danish Functional Grammar*. Amsterdam: John Benjamins.
- Givón, Talmy (1984): *Syntax. A Functional-Typological Introduction*. Vol.1. Amsterdam: John Benjamins.
- (1990): *Syntax. A Functional-Typological Introduction*. Vol.2. Amsterdam: John Benjamins.
- (1995): *Functionalism and Grammar*. Amsterdam: John Benjamins.
- Heltoft, Lars (1996): "Paradigmatic structure, word order and grammaticalization". In: E.Engberg-Pedersen, M. Fortescue, P. Harder, L. Heltoft, L. Falster Jakobsen (eds.).
- König, Ekkehard, Martin Haspelmath (undervejs): Les constructions a possesseur externe dans les langues de l'Europe. In: Jack Feuillet (red.), *Actance et valence dans les langues de l'Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Leech, Geoffrey, Jan Svartvik (1975): *A Communicative Grammar of English*. London: Longman.